

NICASIUS ELLEBODIUS LEUVENI ÉS RÓMAI TANULMÁNYAI

A Magyarországon működő flamand humanistának, Nicasius Ellebodiumnak (1535–1577) a gazdag kéziratos hagyatéka érdekes tanulságokkal szolgál az egyetemek XVI. századi története számára. A flandriai Casselben született humanista nevét még kevesen ismerik, munkásságára a magyar és a nemzetközi kutatás csak a legutóbbi másfél évtizedben kezdett igazán felfigyelni.¹ Most vált csak világossá, hogy személyében a XVI. század egyik legkiválóbb görög filológusát, különösen Arisztotelész, Arisztophanész és a görög grammatikusok egyik legjobb reneszánsz kori szöveggondozóját és interpretátorát kell tisztelnünk. Granvelle kardinálisnak, V. Károly, majd II. Fülöp főminiszterének, Rodolfo Pio da Carpi kardinálisnak, a jezsuita rend protektorának, Oláh Miklós és Verancsics Antal esztergomi érsekeknek, Radéczy István egri püspöknek, Magyarország királyi helytartójának volt a pártfogoltja, s olyan humanisták barátságát élvezte, mint Paolo Manuzio, Gian Vincenzo Pinelli, Dudith András, Zsámboky János, Carolus Clusius. Sikereit csupán tehetségének köszönhette, mert szerény családból származott: a leuveni egyetemen való beiratkozásakor a „pauperes” között szerepel,² s római tanulmányai idején is a szegénység miatt kellett panaszkodnia.³

Életrajzát röviden a következőkben foglalhatjuk össze. 1549. augusztus 28-tól 1554. április 4-ig Leuvenben az „artes”-t tanulta, különösen a retorikát, s szilárd alapokat szerzett a görög nyelv ismeretében. 1554. május 15-től Rómában tartózkodik, ahol a következő év március 15-én a Collegium Germanicum növendéke lesz, s ott 1556. szeptember 12-ig marad.⁴ Görög és filozófiai tanulmányok mellett elsősorban teológiai képzésben részesül itt. Innen Bécsbe megy, legkésőbb 1558-ban pedig már Magyarországon találjuk mint az Oláh Miklós érsek által újjászervezett s egyetemmé fejleszteni kívánt nagyszombati iskola tanárát. 1560-ban Oláhtól kanonoki javadalmat kap, ami lehetővé teszi, hogy

1561 végétől csaknem egy évtizeden át Padovában folytassa görög, majd orvosi tanulmányait, nem számítva egy több mint egy évig tartó magyarországi, illetve bécsi tartózkodást 1566-ban. 1571 tavaszán már mint „philosophiae ac medicinae doctor” Radéczy István pozsonyi prépost és egri püspök, s hamarosan királyi helytartó meghívására Pozsonyban telepedett le. 1571. május 15-től – egy rövid flandriai látogatást nem számítva 1575 végén – itt élt korán bekövetkezett haláláig (1577. június 4.), teljesen tudományos munkásságának szentelve idejét.

E munkásságnak a gyümölcssei sajnos kéziratban maradtak, ezért jutott Nicasius Ellebodusnak a feledés osztályrészül. Végrendelete értelmében kéziratjai Padovába, Pinellihez kerültek, s innen Pinelli híres könyvtárával együtt, kalandos úton, Milánóba. A Biblioteca Ambrosiana – eddigi tudomásom, illetve kutatásaim szerint – kerek negyven, tőle származó vagy műveit tartalmazó kéziratot őriz. Hogy a feltételezhető jelentős veszteségek ellenére is ilyen sok megmaradt, az annak köszönhető, hogy Ellebodus nagyon sokat írt, szinte állandóan dolgozott, s gondosan őrizte feljegyzéseit, kéziratait. Mint könyvtárának a budapesti Egyetemi Könyvtárban található maradványai mutatják, könyvei margóját is teleírta jegyzeteivel;⁵ nem szűnt meg dolgozni utazásai idején sem, mint azt Íliász-kommentárja kéziratának dátumbejegyzései tanúsítják.⁶ Nem feladatom azonban most a humanista tudós műveinek, készülő munkái előtanulmányainak a számbavétele és ismertetése. Kézíratos hagyatékának arra a részére szeretném a figyelmet irányítani, amely még leuveni és római tanulmányai során keletkezett, s amely így betekintést enged a XVI. század e két híres egyetemének belső életébe, tananyagába, oktatási módszerébe. A szerencse folytán fennmaradt ugyanis Ellebodusnak mind a leuveni, mind a római tanulmányai során összeírt egy-egy mindenek füzete.⁷

A leuveni füzetre ő maga írta rá a következő címet: „*Nicasius Ellebodus Castellanus. Collectanea quae in exteris et longinquis regionibus quaesivi et conscripsi*” (Ve-gyes tudnivalók, melyeket idegen és távoli vidékeken megtudtam és összeírtam). A nyolcvan levelet tartalmazó füzetet hosszabb ideig használhatta, van-nak ugyanis benne gyerekesebb írással írt részek, s ugyanannak a kéznek már ki-forrottabb, gyakorlottabb, gyorsabb írással teleírt lapjai. Nincs kizárva, hogy még Rómában is írt bele egy s mást; egy rövid önéletrajzi bejegyzése (76v) pedig még később készült.

A füzetben nagy összevisszaságban következnek egy, az Artes fakultásán tanuló XVI. századi diák jegyzetei. Találhatók köztük számtani műveletek, csillagászati táblázatok, a Föld kiterjedésére vonatkozó számadatok, gyakorlatok a római számok használatára, az epigráfiában alkalmazott jelek magyarázatai, a teológiai és a sarkalatos erények felsorolása stb. Az egyik lapon egy-egy disz-

tichon tartalmazza a különböző tantárgyak dicséretét a teológián kezdve, s folytatva az etikán, logikán, matematikán, grammatikán, zsidó nyelven és így tovább (72r). Közöttük szerepel a retorika, a görög nyelv és természetesen a „humanitas”, vagyis az ókori klasszikusok szövegeinek tanulmányozása. A fiatal Ellebodus tanulmányainak a gerincét, legalábbis utolsó leuveni éveiben – a humanista egyetemek gyakorlatának megfelelően – ez utóbbi három diszciplína alkotta.

A füzetben nagy bőséggel szerepelnek görög nyelvgyakorlatok. Oldalakon keresztül olvashatók görög nyelvtani paradigmák, majd fordítási gyakorlatok, görög szövegek latin magyarázatokkal. A görög nyelvi tanulmányokban a tehetséges diák annyira előrehaladt, hogy végül már arra is vállalkozhatott, hogy Démoszthenésznek a békéről szóló orációját latinra fordítsa (102v). Ami a klasszikusok tanulmányozását illeti, a legfontosabb latin szerzőket, illetve műveket nyilván már korábban, alsóbb fokon tanulta, s ezért közülük itt csak a *Somnium Scipionis* (Erasmus kiadása alapján) s a *Georgica* kivonatolásával találkozunk. Bővebben szerepelnek a görög szerzők, a már említett Démoszthenész mellett elsősorban Homérosz, Hésziodosz, Hérodotosz és Plutarkhosz. Ami a retorikát illeti, erre az időre az alapképzésen már nyilván átesett Nicasiusunk, s képes volt már arra, hogy saját maga szerkesszen egy tömör és világos retorikai összefoglalást. A kéziratban kilenc levelet tölt be az *Ars rhetorica in compendium contracta per Nicasium Ellebodium Casletanum* című szerkesztmény (114r–122v), melyről azonban nem tudjuk megállapítani, hogy vajon egyetemi feladatként, vagy pusztán saját használatára készült-e. Feltűnő a jegyzetfüzetben a vallásos szövegek teljes hiánya, hacsak nem tartjuk ilyennek a hét sacramentum felsorolását, mely az egyik lapon olvasható (76r).

Végül figyelmet érdemel a füzet közepe táján egy négy levélre terjedő, három latin és egy görög költeményből álló kis gyűjtemény (84r–87r). Ellebodus alkalmi szerzeményeiről van szó, melyek megírására talán pártfogói biztatták. Az egyiknek a címe ugyanis *Ad Gallum*, s ebben a spanyolokkal háborúzó, csapataival Flandria földjét pusztító francia királyt támadja, egy másikban, az *Ad Carolum Caesarem* címűben pedig V. Károlytól várja hazája boldogulását. Az V. Károlyhoz írott versben nyíltan emlegeti szegénységét, s megsegítésének esetére egy vergiliusi eposz megírását helyezi kilátásba a császár tetteiről. Nem tudunk róla, hogy ezt az ígéretét valaha is beváltotta volna, pedig a támogatás a jelek szerint nem maradt el. Ezt valószínűsíti, hogy Granvelle kardinálisról, a császár főminiszteréről Ellebodus később mint jótévőjéről emlékezett meg, sőt 1564-ben, padovai tanulmányai idején a miniszter unokaöccsének tanulását irányította.⁸ A kis gyűjtemény utolsó, cím nélküli versét (86v–87r) már Rómában írta Ellebodus, azon örvendezve, hogy „Me miserum primo, patriamque,

bonisque carentem Suscepit tectis inclita Roma suis" (Engem, azelőtt szegényt és otthonban s javakban szűkölködőt, a híres Róma befogadott házaiba). Sor-sának e jobbra fordulását Rodolfo Pio da Carpi kardinálisnak mond köszö-netet a versben, s neki ajánlotta végül az egész kis versfüzért is.

Rodolfo Pio (1500–1564) a Szentszék egyik szakértőjének számított a fran-cia király és a Habsburg-császár közti viszályok és háborúk kérdésében. Több-ször is tevékenykedett pápai nunciusként Franciaországban, a béke érdekében munkálkodva. Ennek során egyre inkább a császár érdekeinek kedvezett, s az 1550-es években már nyíltan az ő pártját fogta⁹, akinek politikáját ekkor jórészt Granvelle irányította. Talán nem tévedünk ezért, ha feltételezzük, hogy Pio figyelmét Granvelle vagy annak környezete hívta fel a tehetséges leuveni diák-ra. S minthogy Rodolfo kardinális egyúttal a Jézus Társaság protektorainak egyike volt, bizonyára neki köszönhető, hogy az 1554 tavaszán Rómába érkező Ellebodus 1555. március 15-én a Collegium Germanicum növendéke lett.

Az ellenreformáció e fontos intézménye történetének ismeretében meglepő ^α és különös esetnek kell tartanunk egy flamand felvételét éppen 1555-ben. A Szent Ignác buzgólkodása eredményeképpen 1552 őszén megnyílt Colle-giumba kezdetben nehezen ment a növendékek toborzása. Petrus Canisius bécsi és Leonhard Kessel kölni jezsuitát kérte fel az alapító arra, hogy keresse-nek és küldjenek alkalmas jelölteket. Eleinte ez egyiknek sem sikerült, s ezért Kessel Leuvenbe ment, s az ottani diákok közül választott ki alkalmas személye-ket. Így történt, hogy a Collegium Germanicum első tizenkilenc növendéke túl-nyomó részben németalföldiekből állt, holott Szent Ignác elsősorban német papok kiképzésére hozta létre intézményét. Ezért figyelmeztetnie kellett német-országi rendtársait, hogy németalföldit ezután csak egészen kivételes tehetségű ifjú esetében küldjenek, nehogy elvegyék a helyet az igazi németek elől. Elle-bodiusunk nyilván ilyen kivételes tehetségűnek számított, ezért kerülhetett sor felvételére, mégpedig egyetlenként 1555-ben. Ebben az évben ugyanis válsá-gossá vált a fiatal Collegium helyzete. IV. Pál, az 1555. május 23-án megválasz-tott új pápa, ez a rideg és konok aggastyán, aki belső reform és megújulás helyett az inkvizícióval és más represszív intézkedésekkel kívánta megerősíteni az egy-ház pozícióját, nem szívelte Loyolát és társait, s megvonta az eddig sem rendsze-res anyagi támogatást a Collegium Germanicumtól. Így azt a kilenc jelöltet, akit Ferdinánd császár nem sokkal Ellebodus felvétele után a Collegiumba kül-dött, már nem tudták befogadni, s ezután több mint két évig nem is került sor új felvételre. Sőt a bentlévők egy részét is kénytelenek voltak idő előtt ki-bocsátani.¹⁰ Valószínűleg emiatt töltött Nicasius is a szokásos három helyett csupán másfél évet a kollégiumban.

És most nézzük meg közelebbről e másfél év római tanulmányainak a doku-

mentumát, Ellebodus második jegyzetfüzetét! Ennek is címet adott, de valami okból nagy részét később az olvashatatlanságig áthúzta, s így most csak nevének egy része és az írás helyét jelölő „Romae” szó olvasható belőle. Arra, hogy a jegyzetet németek közösségében írták, csupán egyetlen lap emlékeztet, melyre tulajdonosa beírta a 129. zsoltár („De profundis . . .”) német parafrázisát és egy négysoros német versikét (61v). A maga egészében ez a száztizennégy levélből álló kézirat is magán viseli az egyetemi jegyzetfüzet miscellanea jellegét; tartalma azonban nem annyira vegyes, mint az előbbi: nagyobb részét a teológiai előadások compendiumai alkotják. Tudjuk, hogy a Santo Stefano del Cacco közelében lakó germanisták a Germanicumnál csak egy évvel korábban, 1551-ben alapított közeli Collegium Romanumban (a mainak a helyén, de egy korábbi épületben) hallgatták az előadásokat. A Collegium Romanumban folyó oktatási rendet szabályozó egyik legfontosabb irat, az Alfonso Polanco, Szent Ignác titkára által fogalmazott *Regulae rectoris Collegii Romani* többek között előírta, hogy a növendékek „legyenek szorgalmatosak az előadások hallgatásában, feljegyezve füzetekbe vagy üres lapokból álló könyvekbe (libri bianchi), amit a mester diktál”¹¹. Ellebodus könyve éppen egy ilyen előírt „libro bianco”, mely képet nyújt arról, mit és hogyan tanítottak teológiából 1555-ben és 1556-ban a jezsuiták legfontosabb oktatási intézményében.¹²

A Collegium Romanum és a Germanicum növendékei számára Szent Ignác előírta, hogy a teológiában Szent Tamás tanításaihoz (doctrina scholastica divi Thomae) tartsák magukat¹³. Ennek megfelelően a *Summa* és Petrus Lombardus *Liber Sententiarum*-a képezték az oktatás alapját. Az utóbbiról szóló előadások nyomát hiába keressük Ellebodus jegyzetei között, az előbbinek tanulásáról azonban tanúskodik füzetében a *Summa* első része 23-tól 41-ig tartó „kérdéseinek” (quaestiones) az összefoglalása és magyarázata (132r–149r). Ellebodus az 1554–1555-ös tanév közepén lett a Collegium hallgatója, nyilván ezért kezdődnek jegyzetei csak a 23. kérdéstől. A tanárt nagy valószínűséggel a kiváló Martino Olavéban jelölhetjük meg, akiről tudjuk, hogy 1553-ban a *Summa* első részét magyarázta, s aki csak az 1555–1556-os tanévben kapott más feladatot¹⁴ – mint hamarosan látni fogjuk. A skolasztikus teológia mellett a Szentírás-magyarázat volt a másik legfontosabb tantárgy kezdetben, melynek visszhangját diákunk jegyzeteiben a Jakab, János és Pál leveleiből kiidéztet „teológiai bizonyságok” (assertiones theologicae) magyarázatai tanúsítják (150v–167r). A Collegium Romanum történetének monográfusa szerint az episztolákat (elsősorban Pálét) Joannes Couvillon kommentálta az első években,¹⁵ így feltehetően az ő előadásainak az összefoglalását olvashatjuk Ellebodus írásában.

A jegyzeteknek körülbelül a felét, s ebből következően a teológiai oktatás törzsanyagát azonban négy nagy kérdés rendszeres és módszeres kifejtése alkot-

ta. Ezek a következők: Az eretnekségről és az eretnekekről (De haeresi et de haereticis, 69r–73r), Az egyházzról (De ecclesiae, 73r–84r), A zsinatokról (De conciliis, 84r–116r), A megigazulásról (De justificatione, 117r–127r). Az ezekről szóló előadásokat a két kollégium teológus növendékei az 1555–1556-os tanévben hallgatták, amikor is a Szent Tamás *Summa*-ját magyarázó Martino Olave új kurzust vezetett be: az eretnek tanításokkal való hitvitát (controversia). Létrejött ezzel egy új, s egyre fontosabbá váló katedra is (de controversiis), melynek később (1577–1587) Bellarmino is professzora volt.¹⁶

A spanyol születésű Martino Olave (1512–1556) nem tartozott a jezsuita rend alapító gárdájához. A tridenti zsinat korai ülészakán mint teológiai szakértő működött, s csak 1552-ben lépett a rend tagjai közé. Ekkor azonban azonnal fontos szerepet kapott: mint a Collegium Romanum superintendense, ő lett a jezsuita felsőoktatás igazi megszervezője.¹⁷ Lukács László meggyőző indokolása szerint ő a szerzője az *Ordine di legere et de li esecitii che si hanno a osservare nele università dela Compagnia di Iesù* (Az előadásoknak és a gyakorlatoknak a Jézus Társaság egyetemén megtartandó rendje, 1553) című oktatási rendtartásnak,¹⁸ s ő vezette be már 1553-ban az „assertiones theologicae”-ről rendezett nyilvános disputációkat. Alfonso Polanco feljegyezte *Chronica*-jában, hogy 1553-ban a disputáción elnöklő Olave „nagy tudományával és ékesszólásával minden hallgatónak példát mutatott.”¹⁹ A disputációkat mindig az új tanév kezdetekor, vagyis októberben rendezték az előző évi anyagból a Collegium Romanum és a Collegium Germanicum növendékeinek közös részvételével. A téziseket nyomtatásban is kiadták, így 1555 októberében, tehát már Ellebodus otléte alatt a következő címen jelent meg a disputáció anyaga: *Assertiones theologicae ex verbis Esaiae Prophetae...* (Ézsaiás próféta mondásaiból összegyűjtött teológiai bizonyosságok). A címlap szerint a téziseket a Collegium Romanum egyik hallgatója védte, az egyik teológus professzor elnöklete alatt.²⁰ Hogy ez esetben is Olave volt-e az elnök, ezt nem tudjuk, a következő évi, 1556 októberében megjelent téziseknek azonban ő maga volt a szerzője. (A vitán már nem vehetett részt, mert 1556. augusztus 17-én meghalt.) Ezeknek a téziseknek a tárgya ugyanis megegyezik az Ellebodus által lejegyzett előadások egy részével. Címe a következő: *Assertiones theologicae aliquot ex iis collectae, quae de Ecclesia et Conciliis fuerunt hoc anno fusius disputata* (Néhány teológiai bizonyosság azok közül, melyek az egyházzról és a zsinatokról ebben az évben bővebben megvitatásra kerültek). A címlap a továbbiakban közli, hogy ezek a tételek az új tanév kezdetén a jezsuiták templomában tartandó disputáció tárgyai lesznek, amikor is a rend egyik professzorának elnöklete alatt a Collegium Germanicum egyik teológus hallgatója fogja védeni azokat.²¹ A kis füzet arról is nevezetes, hogy ez a jezsuiták ekkor alakult saját nyomdájának az első terméke.²²

A kiadvány címe ugyan csak az egyházzól és a zsinatokról szól, első, bevezető része azonban az eretnekség kérdését tárgyalja, vagyis az Ellebodus füzetében olvasható négy teológiai téma közül háromnak az összefoglalását nyújtja. De nem is annyira összefoglalásról, mint inkább kivonatról kellene beszélni: az „assertiones” ugyanis csaknem szó szerint megegyeznek az Ellebodus által lejegyzett előadások egyes részeivel, mondataival. A szövegegyezés illusztrálására egyetlen példát idézek. A tézisek törzsanyagában a 4. szakasz így kezdődik: „Confitemur etiam sanctam esse hanc ecclesiam, non quidem, ut impia et Haeretica interpretatio habet, quasi nullus, qui sit peccato mortali inquinatus, eius membrum existat. . .” (Az egyház szentségét nem azért valljuk – szemben a gonosz és eretnek felfogással – mintha tagjai közül senki se lenne halálos bűnnel fertőzött. . .). Ellebodus kéziratában ugyanez így hangzik: „Confitemur etiam in simbolo sanctam esse hanc ecclesiam non quidem iuxta interpretationes – itt most az eretnekekre való általános utalás helyett hosszú felsorolása következik a különböző eretnek irányzatoknak, így a kataroknak, donatistáknak, huszitáknak, anabaptistáknak stb. – quasi nullus, qui sit peccato mortali inquinatus, eius membrum existat. . . (73v). Ugyanígy szinte minden egyes szakasznak a szövege bővebben szerepel az Ellebodus által lejegyzett előadásban. A tézisekben csupán a lényeges állításokat és állásfoglalásokat kifejező mondatok szerepelnek, azok bővebb magyarázata, részletezése, a tekintélyekre és forrásokra való hivatkozások, illetve a történeti példák azonban már nem. Bár az 1556. évi téziskiadványban nem szerepelnek a negyedik teológiai vitatémáról, a megigazulásról szóló tételek, mégis az erről szóló előadásnak is biztosan Olave a szerzője. Ismeretes ugyanis, hogy Olavénak van egy *De iustificacione* című kiadatlan munkája;²³ az Ellebodus jegyzetében olvasható kompendium ezzel lehet azonos, vagy ennek rövidített változata.

A nyomtatott tézisek, de még inkább az Ellebodus jegyzetéből megismerhető előadás-kompendium lehetővé teszi, hogy fogalmat alkossunk a Collegium Romanum hitvita tanszékének első kurzusáról. Megállapítható mindenekelőtt, hogy a polemikus jelleg sokkal jobban kiütöközik a tézisekben, mint magukban az előadásokban. Ez a két műfaj különbözőségéből is következik, de abból is, hogy míg a tézisek a nyilvánossághoz szóltak, és ezért határozott állásfoglalást fejeztek ki, addig az előadások a kérdés mennél jobb megértését, a „házon belüliek” mennél alaposabb felkészítését szolgálták. Az előadásokat ezért korántsem jellemzi a reformációval szembeni nyílt polémia; a lutheránusok, illetve tanításaik csak elvétve kerülnek említésre. Az eretnekség tárgyalásakor például mindenekelőtt az ókori eretnekekről, a donatistákról, pelagianusokról stb. esik szó, s mint legfőbb szaktekintélyekre, főként az ókori szerzőkre, Tertullianusra, Origenészre, s elsősorban Augustinusra történik hivatkozás.

III. Gyula pápa alapító bullája (1552. augusztus 31.) szerint a Collegium Germanicum növendékeinek az a feladata, hogy hazájukba visszatérve „a heretikus tanítások rejtett mérgét felfedezzék, a nyilvánvaló tévtanokat leküzdjék és kiirtásák, s magát a hitet teljes erővel védelmezzék”.²⁴ Olave előadásainak tanúsága szerint erre a feladatra úgy próbálták felkészíteni a növendékeket, hogy alapos ismereteket nyújtottak a korai keresztény idők hitvitáiról. A reformáció tanításai-
saiban az ortodoxia által valamikor már leküzdött nagyon régi eretnekségek feltámadását látva, a tévesnek tartott nézetek gyökerét vélték megragadni Augustinus és a többiek polemikus írásain keresztül. Ez pedig bizonyos fokig a humanizmus történeti-filológiai módszerének az alkalmazását jelenti a teológiai vitairodalomban.

Teljesen összhangban van ezzel Ellebodusnak egy saját munkája, az egyik vatikáni kéziratban megőrzött *Oratio de haeresi* (Beszéd az eretnekségről).²⁵ Gondosan letisztázott kéziratról van szó, s így nehezen dönthető el, hogy autográf-e vagy sem, az utólag eléje írt név és a cím azonban, az írás jellege alapján Ellebodus-tól valónak látszik. Humanistáknak ez az egyetlen kézírata, mely elkülönülve a többitől, nem került a hagyatékkal együtt az Ambrosiana könyvtárba. Ezt talán azzal magyarázhatjuk, hogy ezt az „oratio”-t esetleg még Rómában írta, amolyan vizsgafeladatként, vagy valamilyen alkalomra. Valaki bíráló szemmel olvasta, mert az egyik helyen a margóra odaírta „assertio imbecilla” (erőtlen bizonyítás, 270v). Ami a beszéd tartalmát illeti, az összhangban van a jegyzetfüzetében olvasható kompendiummal, az ott összefoglalt anyagot tálalja önálló fogalmazásban és megfelelő retorikus elrendezésben.²⁶

Visszatérve magához a jegyzetfüzethez, külön említésre érdemes a zsinatokról szóló rész, hiszen a zsinat vagy pápa elsőbbségének kérdése a XV. század eleje óta a katolikus egyház egyik legvitatottabb kérdése. A Collegium Romanumban előadó jezsuita professzor számára természetesen elképzelhetetlen ilyen szembeállítás, érvelésből mégis határozottan kitűnik a zsinat fontossága és szükségessége melletti állásfoglalás, a XV. század eleji zsinati mozgalom hagyományának továbbvitele. Az ókori zsinatoktól a konstanzi zsinatig történelmi példák sokaságával bizonyítja, hogy az egyház számára válságos időkben a zsinatok feladata a vitatott hitkérdések eldöntése és az egyház szervezeti ügyeinek a rendezése. A zsinatokról szóló előadás-kompendiumot tartalmazó levelek közé Ellebodus beillesztett egy különálló levelet (f. 91), melyre a jelek szerint valamelyik olvasmányából vagy olvasmányjaiból további adatokat, idézeteket írt ki a régi zsinatok határozataiból, illetve a zsinatokkal kapcsolatos véleményekből. E jegyzetek között olyan mondatokkal találkozunk, mint „A pápának lehet rossz lelkiismerete, tehát a hitben is tévedhet”, vagy „Krisztus az ő egyházát nem Péterre, hanem Péter teológiájára alapozta”²⁷, ami a pápai tekintéllyel szemben

a zsinatot előnyben részesítő atmoszférára enged következtetni. Mindez azért figyelemre méltó, mert annak a IV. Pálnak a pápasága alatt történik, aki nem hívta össze a tridenti zsinat esedékes újabb ülészakát, s általában zsinatellenes szelvényben tevékenykedett.²⁸

Ellebodiusnak e kérdés tanulmányozásában való elmélyedéséről tanúskodik az a tény is, hogy amikor 1561-ben mint legfiatalabb kanonoknak neki kellett az Oláh Miklós által összehívott nagyszombati egyházmegyei zsinaton bevezető szónoklatot tartania, *De autoritate et necessitate conciliorum* (A zsinatok tekintélyéről és szükségességéről) címmel érkezett. E beszédének anyagát természetesen a Rómában tanultakból állította össze, s az egyházi témát egy szabályos humanista oráció formájába öltöztette.²⁹

Az egyházatyák és doktorok tanulmányozásának központba helyezéséről tanúskodik a jegyzetfüzet számos más része is. Kivonatok olvashatók benne Nagy Szent Gergely műveiből (62r–65v), az egyik oldalon pedig fel vannak sorolva Augustinus olvasásra kötelezően előírt művei (57v). Tizenhárom polemikus mű szerepel ezen a listán, a megfelelő kötet- és lapszám megjelölésével, melyek Erasmus Augustinus-kiadása lapszámaival egyeznek.

Ellebodius római füzete a teológiai anyagon kívül bőven tartalmazza további klasszikus tanulmányainak a tanúbizonyosságait is. Kivonatok olvashatók Cicero filozófiai műveiből (61r, 66r–68v), a bizánci Joannes Tzétész Hésziodosz-kommentárjából (60v–61r), idézetek az *Íliász*-ból (56v) stb. A leglényegesebb azonban az a módszer, ahogyan a klasszikus és humanista ismereteket és forrásokat összekapcsolja a teológiai kérdésekkel. A jegyzetfüzetébe leírt olvasmánykivonatokat és előadás-kompendiumok margójára, illetve a lapok tetejére vagy aljára nagy számban beírt utólag különböző idézeteket és auctorokra való utalásokat olvasmányai alapján. Így füzetének számos része a teológiai szövegek humanista filológiai kommentárját is szolgáltatja. Szent Tamás *Summa*-ja első részének 23. „quaestio”-ja a predestinációról szól, a jegyzet erről szóló része mellé Ellebodius például odaírta, hogy Augustinus *De civitate dei*-jének, valamint Boethius *De consolatione philosophiae*-jának mely részei szólnak ugyanerről a kérdéstről, illetve az ezzel összefüggő szabad akaratról (132r). De nemcsak olyan feddhetetlen írókat idéz, mint az említettek, hanem hivatkozik – éppen a szabad akarral kapcsolatban – olyan felette gyanús szerzőre is, mint Agrippa von Nettesheim, mégpedig mindkét alapvető munkájára, a *De occulta philosophia*-ra és a *De vanitate scientiarum*-ra egyaránt (56r).

† A teológiának filológiai akribiával való ötvözésére a legjobb példa azonban az a néhány lap, melyre Ellebodius lemásolt két görög keresztény szibillaverset (129r–130r). A szövegek előtt, után, s végig a lapszéléken szinte minden helyet teleírt utólag olvasmányjaiból kiemelt megjegyzésekkel és adatokkal. A szibil-

lákra, illetve a Krisztusra való jövendőlésekre vonatkozóan idézi természetesen Szent Ágostont, de ugyanígy görögül Dionüszioszt, valamint számos római szerzőt, elsősorban Varrót és Aulus Gelliust. Ha végül mindehhez hozzávesszük a könyv különböző helyein található számos hivatkozást Horatiusra, Plutarkhoszra, Themisztioszra, vagy azt, hogy egy helyen lejegyezte Filelfónak II. Piusra vonatkozó epigrammáját (56r), valamint, hogy Augustinus, Paulus és a többiek sohasem a „Sanctus” epithetonnal vannak ellátva, hanem a humanisták által használt „Divus”-szal, akkor nyilvánvaló, hogy az ellenreformáció e korai, s sok szempontból példát mutató intézménye mélyen benne gyökerezett a humanizmus világában. Lehet persze, hogy a mi diákunk az átlagnál jobban érdeklődött a klasszikus irodalom iránt, ami azért is valószínű, mert végül is nem lett pap belőle, s későbbi életét teljesen a görög stúdiumoknak szentelte, mégsem lehet kétséges, hogy a Collegium Germanicum vezetői, illetve a Collegium Romanum tanárai „a hit jövendő harcosait” (hogy a bulla szavait idézzem) erős humanista műveltséggel igyekeztek felvértezni.

Nicasius Ellebodus leuveni és római egyetemi jegyzetfüzeteinek a bemutatásával nemcsak a magyar földön nevezetessé vált humanista tanulmányainak, műveltségének az ismeretéhez igyekeztünk hozzájárulni, de egyúttal szeretnénk felhívni a figyelmet az egyetemtörténet egyik fontos forrástípusára, egyetemi diákoknak a most ismertettekhez hasonló „collectanea”-ira is. Sok olyan értesülést szerezhetünk belőlük, melyet más – hivatalos – forrásokban hiába keresünk; így a jelen esetben a jezsuita egyetemi oktatás kezdeteiről szerezhattunk alaposabb és árnyaltabb ismereteket.